

MEDİNE SİTE DEVLETİNE GİDEN SÜREÇTE HZ. PEYGAMBER'İN BAŞARISINDA ROL OYNAYAN SİYASÎ VE SOSYAL FAKTÖRLER: SEÇİCİ YAKINLIK KAVRAMI BAĞLAMINDA SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Büşra KUTLUAY ÇELİK*

Öz

Peygamberler, çatışmalar ve kaos ortamlarında gönderilir. Akıl, zeka, güzel ahlâk, emanet, ismet, tebliğ gibi zorunlu sıfatlarla donatılmış olarak gönderildikleri toplumda bozulan ilahî nizamı, liderlik, karizmatik otorite, etkili hitabet gibi özellikler; kötülükten nehyetmesi, hayra çağırması ve insanın mutluluğunu hedeflemesi gibi yüce amaçlar sayesinde Allah'ın vahiy ve yardımıyla bâtıla mücadele edip hakkı yeniden ikâme ederler. Peygamberler mucizelerle desteklense de davetlerinde ve vazifelerini ifada öncelikle *sünnetullah* çerçevesinde hareket ederler. Bu sebeple onlar, her türlü çabayı sarfeder, tedbirleri alır, beşerî vasıtalarına başvurur, kısaca sosyal gerçekliği dikkate alırlar.

Bununla birlikte içinde bulunulan siyasî, iktisadî, dinî ve sosyal şartların uygun düşmesi peygamberlerin misyonunu gerçekleştirmesinde onlara destek olur ve olumlu süreci hızlandırır. Meselâ Mekke'deki siyasî, dinî ve sosyal yapının son derece bozuk olması; insanların çatışma, rekâbet ve huzursuzluk içinde olmaları, bu düzenden kurtulmak isteyenlerin sayısını arttırmış ve kurtarıcı beklentisini hızlandırmıştı. Bi'set, hicret ve Mekke'nin fethi gibi hâdiseler, bu tarihî şartlar ve zemin dikkate alınarak değerlendirildiğinde daha isabetli yorumlara ulaşılabilir.

Ancak Allah Resûlü'nün Mekke'de daha çok inanç temelli bir devrim gerçekleştirmesinde, Medine'de ise İslâm ahkâmını uygulayabileceği bir site devleti şeklinde bir yapılanma hareketini başarabilmesinde, sosyolojide dayanışma içine girecek her iki grubun ihtiyaç ve hedeflerinin birbirine uygun düşmesi anlamına gelen "seçici yakınlık ve uyuşum"un rolü bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in 23 yıllık nübüvvet ve risâlet hayatında gerçekleştirdiği İslâm inkılâbında ilahî yardımın yanı sıra fizikî, sosyal, tarihî ve coğrafi zemin ve şartların da uygun düşmesinin önemli bir payının bulunduğunu, erken dönem İslâm tarihinden örnekler vermek suretiyle sosyolojik bir değerlendirmeye tâbi tutmayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle Hz. Peygamber'in Medine'de site devleti kurması ve İslâm inkılâbını başarabilmesi onun sahip olduğu ve Max Weber'in adına karizmatik otorite dediği kavram üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmamız seçici yakınlık-uyuşum ve karizma kavramları bağlamında Asr-ı saâdet'le sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Seçici Yakınlık, Medine Site Devleti, İslâm İnkılâbı, Sosyoloji.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID ID: 0000-0003-0664-2955, e-mail: busra_kutluay@hotmail.com Bilim Dalı, ORCID ID: 0000-0001-7312-6737; e-mail: ubeydullah.sezikli@istanbul.edu.tr

In the Process Going to The City State of Medina, Political and Social Factors Playing Role in Success of The Prophet: A Sociological Analysis in the Concept of Selective Affinity

Abstract

Prophets are sent in environments of conflict and chaos. Equipped with obligatory attributes such as reason, intelligence, good morals, trust, virtue and notification, features such as divine order, leadership, charismatic authority, effective rhetoric; Thanks to lofty purposes such as forbidding evil, calling for good and aiming at human happiness, they fight falsehood with the revelation and help of Allah and re-establish the right. Although the prophets are supported by miracles, they primarily act within the framework of Sunnatullah in their invitation and fulfilling their duties. For this reason, they make every effort, take precautions, resort to human means, in short, take social reality into account.

However, the appropriateness of the current political, economic, religious and social conditions supports the prophets in fulfilling their mission and accelerates the positive process. For example, the political, religious and social structure in Mecca is extremely corrupt; The fact that people were in conflict, competition and unrest had increased the number of those who wanted to get rid of this order and accelerated the expectation for a savior. When the events such as the migration and the conquest of Mecca are evaluated by considering these historical conditions and background, more accurate interpretations can be reached.

However, the fact that the Messenger of Allah realized a more faith-based revolution in Mecca, and in Medina, he succeeded in a restructuring movement in the form of a city-state where he could apply the Islamic rules, in sociology, the roles of "selective affinity" and "compatibility", which means that the needs and goals of both groups that would come into solidarity, match each other should not be overlooked.

This article aims to make a sociological evaluation based on examples from the early Islamic history that the Islamic revolution carried out by the Prophet in 23 years and prophethood life had an important role in the conformity of physical, social, historical and geographical conditions as well as divine assistance. For this, first of all, establishment of a city state in Medina by the Prophet and his success in the Islamic revolution will be evaluated through the concept of charismatic authority that the Prophet has and was named by Max Weber. Our study is limited to Age of Bliss in the context of selective affinity-harmony and charisma concepts.

Keywords: Selective Affinity, Medina City State, Islamic Revolution, Sociology.

Giriş

Câhiliye'den Asr-ı Saâdet'e evrilen süreçte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerçekleştirdiği İslâm inkılâbı, farklı disiplinler açısından ve farklı yönleriyle ele alınıp değerlendirilebilir. "*Sana Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde*"¹ âyetinde açıkça ifade edildiği üzere bunda Allah'ın yardımının olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte Allah Resûlü bu yardımı hak etmek için elinden gelen bütün vasıtalara başvurmuş ve *sünnetullah* çerçevesinde hareket etmiştir. Onun bu başarısında Max Weber'in (1864-1920) *seçici yakınlık* olarak kavramsallaştırdığı karşılıklı çekiciliğe, etkiye ve güçlenmeye sebep olan iki toplumsal ya da kültürel yapılandırma arasındaki etkin ilişki türünün etkisi de rol oynamıştır.

Vurgulanmalıdır ki Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderildiği VII. yüzyıl Arap Yarımadası ve özelde Hicâz bölgesi; Câhiliye ve asabiye'nin hâkim olduğu, insan haklarının yok sayıldığı, zulmün egemen olduğu, insanlığın tefessüh ettiği, dolayısıyla insanlara huzur ve mutluluk vermeyen bu kötü şartlardan kurtulmak istedikleri ve bir kurtarıcı bekledikleri bir döneme tekabül etmekteydi. Biz bütün bu olumsuz şartların Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) başarılı olmasında rolünün bulunduğunu düşünmekteyiz. Elbette bir inkılâbı tek bir sebebe bağlamak isabetli değildir. Allah Teâlâ "sünnetullah" çerçevesinde hareket eder. Resûlullah da beşer olarak üzerine düşen her türlü tedbiri alır, vasıtalara başvurur ve ancak bundan sonra ilahî yardımı ve başarıyı Allah'tan bekler. Bir peygamber ve aynı zamanda devlet başkanı olarak Resûl-i Ekrem'in Medine döneminde çeşitli beldelere muallim, kadı, zekât âmilî gibi görevliler tayin etmesi, casuslar vazifelenmesi, yabancı devlet başkanlarına elçiler ve davet mektupları göndermesi, ordu oluşturması, eğitim hareketi başlatması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Erken İslâm tarihini ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâlet hayatını isabetli bir şekilde anlamlandırabilmek ve İslâm inkılabını nasıl başardığını kavrayabilmek için dönemin siyasî, sosyal ve dinî şartlarını dikkate almak gerekmektedir. Zira tarihî bir olayı tahlil ederken olayın kendisini, şekil, zaman ve zemin ilişkisini gözden kaçırmamak şarttır. İslâm tarihinde Allah Resûlü'nün tebliğinde başarılı olması, tarihî şartların ve zeminin buna uygun olmasındandır. Zira içinde yaşanılan toplumda hiçbir siyasî, sosyal, kültürel kriz ve çatışma olmasaydı yeni bir dine ve değişime ihtiyaç olmazdı.

Toplum, parçaları birbiriyle ilişkili bütünleşmiş ve uyumlu bir sosyal sistemdir.² İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan dinler, dindar in-

1 en-Nasr 110/1.

2 Hakkı Kardeşin, "Gençlik ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 245.

sanları, aralarında aidiyet ve kolektif bilinç duygusunu geliştirmek amacıyla sosyal gruplar kurma hususunda cesaretlendirir.³ Bu sebeple toplumsal yapılar muhafazakârdır. Sistemin kendilerine hizmet ettiği idareci ve eşraf, başka bir ifadeyle güce sahip olanlar, toplumsal ayrıcalıklarını paylaşmak istemedikleri için bu yapıyı değiştirmeye yanaşmazlar. Buna karşılık ezilenler bu yapıdan kurtulmayı ve değişimi arzu ederler. Nitekim Câhiliye dönemi ile bi'setin ilk yıllarında sosyal statü ve siyasî yapıdan kaynaklanan köle sistemi, güçsüzlerinin yaşadığı mağduriyetler, kendisini koruyacak bir kabilesi ve hâmisi olmayan yabancıların toplumda haklarını alamamaları, Mekke'de egemen olan siyasî ve sosyal düzene karşı bir isyan potansiyelini içinde barındırıyordu. Bu eşitsizliğe ve zulme dayalı sosyal yapıyı (bâtıl) değiştirip hakkı ikâme etmek isteyen Hz. Peygamber'in hedefi ile söz konusu tarihî ve sosyal şartların denk düştüğü gözlemlenmektedir. Bu durum bir avantaj olup İslâm'ın öncelikle zikredilen kesim arasında yayılmasını hızlandırmıştır. Ancak bu yorum, Allah Resûlü'nün tarihin benzerini kaydetmediği siyasî, sosyal ve dinî alanı kapsayan İslâm inkılabını sözü edilen *seçici yakınlık* ya da *denk düşmeye* bağladığımız ve onun başarısını tahfif ettiğimizi düşündürmemelidir. Söz konusu vurgu sadece siyasî, sosyal ve dinî şartların İslâm inkılabının başarılmasındaki müspet katkısına, ayrıca bu sosyal ve siyasî olaydaki şekil ve zemin ilişkisine dikkat çekmekten ibarettir.

1. Kavramsal Çerçeve

Konumuzla alâkalı olarak *seçici yakınlık* ve *karizma* şeklinde iki kavram üzerinde durmamız uygun olacaktır.

1.1. Seçici Yakınlık ve Denk Gelme

Seçici yakınlığın tam olarak anlaşılabilmesi için işlevsellikten kısaca bahsetmemiz gerekir. Hemen belirtelim ki organizmacı görüşe bağlı olan Weber, büyük bir işlev toplamı olarak gördüğü toplumu organik bir bütün olarak değerlendirir. Buna göre işlevselcilik, organik bir bütün içindeki tek tek parçaların, fonksiyonları ve yaptıkları etki bakımından diğer parçalarla karşılıklı bağlılık ve etkileşim içinde olmasıdır. Ancak Weber, işlevselciliği, toplumu tam ve eksiksiz bir nesnel ilişkiler bağlamı olarak görmez. Onu açıklayıcı değil yorumlayıcı bir tarzda kullanır. Weber'in bu işlevselcilik anlayışı bizlere tarihi anlayabilmemiz ve yorumlayabilmemiz için "seçici yakınlık" olarak kavramlaştırılan yeni bir araç sunar.⁴

3 Bekir Emiroğlu, "Construction of Social Identity and Religion", *International Journal of Eurasia Social Sciences* 11/ 39 (March 2020), 101.

4 Hülya Eşki, "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak", *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2010), 190.

Seçici yakınlığa gelince onun Weber'in tarihî yorumlama vasıtalarından biri olduğunu belirtmeliyiz. Bu, Max Weber'in Protestanlık ile kapitalizm arasındaki münasebeti ifade etmek üzere kullandığı bir tabirdir.⁵ Michael Löwy Weber'in bu kavramı, karşılıklı çekicilik, etki ve güçlenmeye yol açan iki toplumsal ya da kültürel yapılandırma (konfigürasyon) arasındaki etkin ilişki türü olarak değerlendirdiğini ifade eder. Seçici yakınlık, iki toplumsal biçim arasındaki işlevsel uygunluk ilişkisidir; böylesi bir ilişkinin varlığından söz etmek demek, bir biçimin öteki üzerindeki nedensel üstünlüğüne ilişkin hiçbir iddiada bulunmamak demektir. Böylece Weber, toplumsal açıklamayı içsel olarak çoğulcu görür; toplumsal gücün bir biçimi, belirli bir durumda ve belirli değer çıkarlarına göre, incelemenin odak noktasını sunarken, genel olarak hiçbiri ötekiler üzerinde açıklayıcı üstünlük iddiasında bulunamaz.⁶

Seçici yakınlık ve denk gelmeye tarihten Protestanların durumu misâl olarak verilebilir. Modern kapitalizm anlayışının ortaya çıkışı ve gelişiminde Protestanlık iş ahlâkının rolü bulunmaktadır.⁷ Zira Protestan ahlâkı, kapitalist ekonominin canlanması için gerekli olan iş motivasyonunu teşvik etmektedir.⁸ Dolayısıyla kapitalizmin doğuşunda Protestanlığın dinî değerlerinin etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür.⁹ Öyle ki Protestan Hıristiyanlık anlayışına göre kendilerini Allah'ın lanetli kulları olduklarını, kendilerini affettirmek için daha dürüst bir şekilde çok çalışmak daha fazla kazanarak daha fazla insanı istihdam etmeyi hedeflediler; ancak bu süreç onları, hiç planlamadıkları ya da amaçlamadıkları *kapitalizme* götürdü. Erken İslâm tarihinden ise Mekke ve Yesrib uygun bir örnek olabilir. Hz. Peygamberin yaşadığı bu iki şehirde çatışma iklimi vardı. Toplum bu çatışma ortamından hoşnutsuzdu ve düzen, uyum ve barışı sağlayacak bir değişimi bekliyordu. Aşağıda daha geniş bir biçimde değerlendireceğimiz üzere Hz. Peygamber'in görevi ve hedefi ile Arap Yarımadası'nda yaşayan ve ezilen halkların içinde buldukları fevkalâde olumsuz şartlar, her iki kesimi bir gayede birleştirdi ve aynı hareket içinde yer almaya itti.

5 Gordon Marshall, "Seçici Yakınlık", *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 645.

6 Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın (Ankara: Adres Yayınları, 2005), 7-8.

7 Hüsnü Ezber Bodur – İhsan Çapcıoğlu, "Sosyolojik Teori ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 133.

8 Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu, "Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 87.;

9 Selman Yılmaz, *Türkiye'de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri: Ak Parti İktidarında Nereden Nereye* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 43.

1.2. Karizma

Weber otoriteyi *karizmatik, geleneksel, akılcı/hukukî* olmak üzere üç kısma ayırır.¹⁰ Karizma kavramı, ferdî olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun tabiatüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere veya özelliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik” demektir. Bunlar sıradan insanların ulaşamadığı ancak kutsal, ilahi kökenleri olan ya da örnek oluşturan özelliklerdir ve bir kişi, bu özellikler temelinde lider sayılır.¹¹ Weber; kişilerin karizmatik lider kabul edilebilmeleri için başarı, toplumsal kabul, kanıtlama, inanma, toplumsal onay ve kendisini takip eden bir kitlenin olması gibi birtakım kriterlerden bahsetmektedir.¹² Bu kriterlere göre bir peygamberin sosyolojik perspektifte karizmatik bir kişi olarak kabul edilebilmesi için tebliği ettiği esasların içinde yaşadığı toplum tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde karizmatik bir şahsiyetten bahsetmek mümkün değildir.¹³ Şu hâlde karizmatik liderlik; İlâhî Varlık (Tanrı)dan alınan üstün bir çağrıya (vahye) dayanan, hem vahyi alan şahıs (peygamber vb.) hem de mezkûr çağrının muhatapları tarafından inanılan liderlik”tir.¹⁴ Karizmatik otorite ise, kendi hâkimiyet sınırları içinde geçmişi reddeder ve bu anlamda özel bir devrimci güç niteliği taşır.¹⁵

Weber din sosyolojisinde peygamberlik konusuna en çok yer veren sosyologlardan biridir. O, peygamberi karizmatik bir şahsiyet olarak görüp onu saf bir ferdi karizma taşıyıcısı, dini bir öğreti vaz eden ve ilahi emirleri duyuran bir şahıs olarak değerlendirir.¹⁶ Ayrıca Weber, toplumsal hâdiseleri tahlil ederken Allah vergisi olan *karizma* ve *akıl* olmak üzere iki yaratıcı güçten söz eder.¹⁷

Diğer yandan sosyologlara göre *karizma*, bir insanı sahip olduğu fizikî özellikleri, aklî melekeleri, bazı yetenekleri ile diğer insanlardan ayıran ve onu toplum içinde farklı ve üstün bir konuma yerleştiren, istisnaî güçler ve özelliklerle donatılmış olarak görülmesini sağlayan, bu niteliklerle

10 Gordon Marshall, “Karizma”, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 387.

11 Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 75.

12 Hakkı Karaşahin, “Karizmatik Peygamberlik İmajı Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Hz. Muhammed Örneği”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 161.

13 Max Weber, *Economy and Society*, ed. Guenther Roth and Claus Wittich (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1978), 242.

14 Carl J. Friedrich, “Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi”, çev. Metin Kıratlı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 16/2 (1961), 139.

15 Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 79.

16 Max Weber, *On Charisma and Institution Building*, selected papers edited and with an introduction by S. N. Eisenstadt (Chicago: University of Chicago Press, 1968), 253.

17 Ali Coşkun, “Mezhepler ve Hz. Peygamber’in Karizmasının Paylaşımı”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/23 (Ocak 2018), 190.

insanları cezbeden ilahî lütufların tamamıdır.¹⁸ Peygamberlerin karizmasının temel kaynağı vahiy olup onlarda emanet (son derece güvenilir olma ve vazifesini yapma), fetânet (zeka), ismet (günah işlememe), sıdk (doğruluk), tebliğ (Allah'tan aldığı vahiyleri olduğu gibi insanlara aktarma) gibi zorunlu sıfatlar mevcuttur. Onlar da beşerdir; onları diğer insanlardan farklı kılan husus ise vahye mazhar olmalarıdır. Kur'ân bunu ıstifâ (seçme) kavramıyla ifade eder. Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ve İmrân âilesini¹⁹ ve diğer peygamberleri insanlar içinden seçip onları vahyine mazhar kılmıştır. Hz. Muhammed'in diğer bir adı Mustafâ (seçilmiş)dır. Hz. Peygamber'in risalet öncesinde Kâbe hakemliğinde saygınlığı onaylanmıştır. Medine döneminde ensâr ile muhacirler arasında kardeşlik ihdası (muâhat), Yahudilerle mezkûr iki kesim arasında Medine sözleşmesinin imzalanmasındaki birleştirici rolü onun karizmasının göstergelerindedir. Nitekim Yesribli Yahudi âlimlerinden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Hz. Peygamber'i Kubâ köyünde ya da Medine'de insanlar onun etrafında toplanmış vaziyette ilk defa gördüğünde "Hz. Peygamber'in yüzü yalancı yüzü değil"²⁰ diyerek onun insana güven veren bir yapısı olduğuna işaret etmiş ve Müslüman olmuştur. Keza Allah Resûlü'nü ilk defa gören bir kişi onun heybetinden korkar, ancak onunla konuşup bir süre birlikte olduktan sonra ondan ayrılmak istemezdi. Ashâbın Resûlullah'ın meclisinde başlarında bir kuş varmış da onun uçup gitmesinden çekindikleri için huşu ve sessizlik içinde durmaları bu *karizma* sebebiyledir. Peygamberlerin yaşadıkları topluma yön vermeleri, onlar üzerinde tesir uyandırıp peşinden sürüklemeleri akıl, güzel ahlâk, hitabet gücü gibi üstün özellikleri ve saygınlıkları hep bu ilahî lütfun (karizmanın) sonucudur. Allah vergisi olan akıl ve vahye mazhar olma, karizmayı oluşturan hususların başında gelir. Burada karizma sahibi olan ve güvenilir bir otorite olarak öne çıkan Hz. Peygamber'in, iki kabile arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracabileceğine inanılmıştır.²¹ Çünkü gerçekte karizmatik bir yönetici, yönettiği kişilerden sorumlu olmasının yanı sıra şahsî olarak ve fiilen Allah'ın iradesiyle liderdir.²² Nitekim İbn Haldûn'a göre, çöllerde kabileler hâlinde otlak aramak suretiyle yaşayan Arapların devlet kurabilmesi ancak Hz. Peygamber'in karizması sayesinde mümkün olmuştur. Zira onların hayatlarını devam ettirebilmeleri; bâdiye hayatında saldırı, çapulculuk, rekabet ve kabilenin menfaatlerini ne pahasına olursa

18 Coşkun, "Mezhepler ve Hz. Peygamber'in Karizmasının Paylaşımı", 190.

19 Âl-i İmrân 3/33; l-Fâtır 35/32.

20 Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 42; İbn Mâce, "İkâme", 175.

21 Coşkun, "Mezhepler ve Hz. Peygamber'in Karizmasının Paylaşımı", 190.

22 Max Weber, *Essays in Sociology*, translated by H. H. Gerth and C. Wright Mills (New York: Oxford University Press, 1946), 249.

olsun birlikte müdafaa etme gibi hususlara bağlıydı. *Asabiye*nin hâkim olduğu söz konusu sosyal ve siyasî şartlar altında dönemin Araplarının kendiliklerinden devlet olabilmeleri mümkün değildi.²³

Onlar bu karizmatik otoriteleri sayesinde, gönderildikleri toplum içindeki inanç, âdet, gelenek gibi kültür unsurlarını değerlendirip İslâm'a uygun olanlarını ibkâ, bâtil itikatları ise temelinden kaldırıp yerine sahih inancı ikâme ederler. Zaman içinde tahrif olmuş aslî hâlinden uzaklaşmış olan ibadet biçimlerini, gelenek ve âdetleri tashih, ta'dîl ve ıslah ederler.²⁴ Bazen de toplumda olmayan yeni uygulamaları (teşri) Allah'ın murakabesi ve rızası dâhilinde devreye sokarlar. Neticede Allah Resûlü'nün yaptığı, insan merkezli dünya (ve toplum) görüşünün yerine Allah merkezli dünya görüşünün egemen olduğu bir zihniyeti yerleştirmektir. Bu, Câhiliye'den İslâm'a geçişte yaşanan en önemli değişimdir. Ancak Hz. Peygamber bunu yaparken toplumsal yapıyı tamamen değiştirip ters yüz etmemiş; öncelikle zihniyeti değiştirmeye gayret etmiştir. Zira zihniyet değişimi bir anda gerçekleşmez; inanç, davranış, çevre şartları ve kurumsallaşma gibi alanlarda değişimlerin gerçekleşmesiyle ve yeni hükümlerin tadrîci olarak konması ve uygulanmasıyla değişim mümkün olur.²⁵

2. Mekke'deki Sosyal Statüden Kaynaklanan Problemler

Câhiliye'de ve risâlet döneminde Mekke'de oligarşik sistem egemendi. Mekke'de insanlar sosyal statü itibariyle "efendiler" ve "köleler" diye iki ana gruba ayrılmıştı; ayrıca köle iken hürriyetine kavuşmuş mevlâ (ç. mevâlî) denilen bir kesim vardı. Sistem, soyluların ve efendilerin haklarını ve hâkimiyetini kalıcı kılacak şekilde tanzim edilmişti. Mekke'nin sosyal yapısı içinde malı, siyasî gücü çok olanların söz hakkı vardı. Onların söz ve görüşlerine itibar edilirdi. Bu durumda bu kesim egemen (tâbi olunan) sınıfı, fakirler ise tâbi olanlar sınıfını teşkil ediyordu. Mezkûr sistemde kölelerin, güçsüzlerin, fakirlerin, kimsesizlerin ve yabancıların hakları idarecilerin insafına bağlıydı. Köleler ise her türlü haktan mahrumdular. Efendilerinin rızası olmaksızın hiçbir tasarrufta bulunamıyor, ticarî faaliyet içine giremiyor ve mal sahibi olamıyorlardı. Nitekim Hılfü'l-fudûl'ün temeli, sattığı malın parasını pazarlık yaptığı fiyattan alamayan ve hakkı gasbedilen Zübeyde kabilesinden bir tâcirin Ebû Kubeys tepesine çıkarak Kureyşlileri

23 Mehmet Evkuran, "Peygamber, Karizma ve Siyasal Otorite", *İslâmî İlimler Dergisi* 1/1 (2006), 62.

24 Ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Özdemir, "Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderliğin Kaynağı Olarak Hz. Muhammed (S.A.S.)", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/7 (2014), 45.

25 Vejdî Bilgin, "Câhiliye'den İslâm'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 139.

okuduğu şiirle yardıma çağırmasına ve kendisine yapılan zulmü haykırmasına dayanmaktadır.²⁶ Resûl-i Ekrem Câhileye döneminden gerçekleştirilen bu anlaşmayı gönülden desteklemiş, ayrıca ona fiilen iştirak etmiştir. Öyle ki o, İslâm dönemine gelindiğinde bugün bile çağrılrsa böyle bir anlaşmaya katkı vereceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber, Medine’de site devletinin lideri ve ilk uygulamalarında biri olarak muhacirlerle ensâr arasında “muahât” (kardeşlik) ilan etmiş ve bu sayede, sosyal birliği tesis etmiş, ilke olarak kan bağına dayalı birlik yerine İslâm kardeşliğini öncelemiştir. Bu, değişik ırklara mensup olan Müslümanlar arasında birleştirici rol üstlenmiştir.²⁷ “İslâm’da hilf yoktur”²⁸ buyurarak Müslümanların ayrı bir ittifaka ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Anlaşılan o ki, *muâhat Hilfü’l-füdûl*dan daha fonksiyonel olduğundan Allah Resûlü rasyonel bir tutum sergileyerek *muâhatı* devreye sokmuştur. Burada sosyal kurumların şekil ve yapı bakımından değişebileceğini dikkate almak gerekmektedir.²⁹

Şu hâlde ilk Müslümanların daha çok köle ve ezilen sınıftan olması, onların Mekke oligarşik sistemine olan tepkilerinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zira İslâm insanları, renk, ırk ve cinsiyetine göre değil, iradî olarak değiştirilebilen iman ve takvâ (Allah’ın emirlerine içten bağlılık) temelli bir kategorizasyona tâbi tutuyordu.³⁰ “Dileyen iman etsin dileyen inkâr”.³¹ “Sizin dininiz size, benim dinim bana”³² gibi âyetler bu hürriyete ve sonuçlarına vurgudur. Buna göre insanlar İslâm dinini kabule zorlanamayacakları gibi kendi dininin gereklerini ifa etmede de hürdüler. Meselâ Bilâl b. Rebâh el-Habeşî (ö. 20/641) Mekke’nin azılı müşriklerinden Ümeyye b. Halef’in kölesiydi. Ümeyye Lât ve Uzza’yı ilah olarak tanımayan ve “Rabbim Allah’tır, Allah biridir” diye korkusuzca inancını ifade eden Bilâl’i yakıcı sıcak altında bırakıp göğsüne kaynar taşlar koyarak işkence ederdi. Hz. Ebû Bekir onu satın alarak ya da başka bir köleyi Ümeyye’ye vererek azat etmiştir.³³ Bilâl pozisyonunda olan başka köleler de vardı. Ümmü Enmâr bint Sibâ’ el-Huzâiyye adlı bir kadının kölesi olan Habbâb b. el-Eret (ö. 37/657-58) de Müslüman olduğu

26 Muhammed Hamîdullah, “Hilfü’l-Fudûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 31-32.

27 Mevlüt Koyuncu, “Medine Şehir Devleti”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* (2009), 93.

28 Buhârî, “Edeb”, 67.

29 Halil Cihan, “Cahiliye Döneminde Bir Dayanışma Girişimi Olarak “Hilfu’lFudûl” Hakkında Sosyolojik Bir İnceleme”, *2. Genç Akademisyenler Sempozyumu Cahiliye Dönemi*, ed. Feyza Betül Köse (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 271.

30 el-Hucurât 49/13.

31 el-Kehf 18/29.

32 el-Kâfirûn 109/6.

33 “Ebû Bekir efendimizdir; efendimizi (Bilâl’i) âzat etmiştir”. Buhârî, “Fezâ’ilü aşhâbi’n-nebî”, 23.

için vücuduna kızgın taşlar konarak işkence edilirdi. Bu işkencelerden kalan izler vücudunda yıllar geçse de kaybolmamıştır.³⁴ Onlara yapılan işkenceler dayanılmaz hâle gelince onlar Resûlullah'tan kendileri için dua etmesini istemişse de o, tarihte mü'minlerin daha ağır işkencelere tâbi tutuldukları, ancak dinlerinden dönmeyip sabrettiklerini hatırlatarak sabretmelerini tavsiye etmiştir.³⁵

Kabileciliğin hâkim olduğu Mekke'de arkasında güçlü bir kabilesi, yakınları ya da hâmisi olmayan kimseler eziliyorlardı. İlk Müslümanlardan Ammâr b. Yâsir ö. 37/657) ve ailesi, yabancılardan Suheyb b. Sinân er-Rûmî (ö. 38/659)³⁶ böyledir. Nitekim bir hukuk sisteminin ve mahkemenin olmadığı bu yapı içinde mağdur olan bir kişi, güçlü olan kabilesi sayesinde hakkını alabilir, arkasında böyle bir güç yoksa mağdur olurdu. Hak haklının değil gücününüdü. Bu sebeple Hz. Peygamber, haklının hakkını alamadığı bir toplum ve sistemi Allah'ın arındırıp yüceltmeyeceğini beyan etmiştir.³⁷ Müslümanlar sayıca ve kuvvet bakımından az olduklarından Mekke'de müşriklere karşı cihad etmeye izin verilmedi. Dolayısıyla Tekin'in de belirttiği gibi Mekke dönemi Hz. Peygamber'in ancak Mekke'li aristokratlarla fikrî mücadelesine sahne olmuştu.³⁸

Bu sistemden razı olmayan kesimler, kendisine hak bir sistem vaad eden, haklarını teslim eden Hz. Peygamber'in tebliğine kulak verip icabet etmekte tereddüt etmediler. İşkence görmelerine rağmen inançlarından dönmemeleleri imanlarının sağlamlığını ve Hz. Peygamber'e olan inanç ve güvenlerini göstermektedir. Allah Resûlü onlara bu güveni, vahiy alan bir beşer olmasıyla, lider vasfıyla ve karizmatik şahsiyetiyle vermiştir.

Hz. Peygamber sadece ahlâkî öğretileri benimsetmekle yetinmemiş, sosyal statüye ve putperest toplumun geleneklerine karşı yeni bir toplumsal yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Bunun için sosyal, siyasî ve askerî faaliyetler yürütmüştür. Medine döneminde nâzil olan âyetler sosyal, siyasî, iktisadî alanlarda kurumsallaşmayı sağlamıştır.³⁹

34 Bk. İbn Mâce, "Muḳaddime", 11.

35 Buhârî, "İkrâh", 1, "Menâkıbü'l-enşâr", 29.

36 Mehmet Efendioğlu, "Suheyb b. Amr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/476-47.

37 İbn Mâce, "Fiten", 25; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, tertib Ali Alâüddîn, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 11/444.

38 Mustafa Tekin, "Kur'an-ı Kerim'de Bedevilik - Dini Sosyolojik Yaklaşım", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 2/3(Mayıs 2009), 106.

39 Geniş bilgi için bk. İlyas Akyüzoğlu, "İslâm Toplumunda Siyasal Otoritenin Oluşum Süreci", *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Altı Aylık Hakemli Dergi* 1 (2015), 62.

3. Kadınların Sosyal Statülerinden Kaynaklanan Problemler ve Temel Haklarından Mahrum Edilmesi

Câhiliyye dönemi Arap toplumunda kadın erkeğin egemenliği altındaydı. Ataerkil bir toplum yapısında kadınlar her ne kadar ikinci sınıf insan muamelesi görse de Hicaz bölgesinde ve Tâif'te yaşayan idareci sınıfın eş ve kızlarının, diğer kadınlara nispetle ayrıcalıklı oldukları dikkat çekmekteydi. Dönemin Arapları arasında ancak erkek çocukların savaşılarak kabileyi koruyacakları ve ailenin soyunu devam ettirecekleri gibi günümüzde de çeşitli toplumlarda yansımaları gözlemlenebilen bir anlayış egemendi.

Buna karşılık Kur'ân'da her hususta erkeklerle birlikte kadınların da zikredilmesi,⁴⁰ erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin birbirlerinin velileri olduğunun belirtilmesi,⁴¹ Hz. Peygamber'in "Cennet annenin ayakları altındadır"⁴² buyurması, anne hakkını öncelmesi,⁴³ Vedâ hutbesinde kadınlara iyi davranılmasını tavsiye etmesi,⁴⁴ "Allah'ın kadın kullarını dövmeyiniz"⁴⁵ diyerek ümmetin erkeklerini uyarması, İslâm toplumunda kadının haklarındaki ve statüsündeki değişiklik hakkında açık bir fikir vermektedir. Müslüman toplumlarda bu ilke ve tavsiyelerin ihmâl edilmesi ise Müslüman erkeklerin bir ayıbı ve zulmüdür.

İslâm'ın kadınlar lehine devrim niteliğinde haklar sağlaması, İslâm'a ve onun mübelliği olan Hz. Peygamber'e iman etmelerini kolaylaştırdı. Hz. Hatice'nin ilk Müslüman kadın olması, Habeşistan'a hicret eden ilk ve ikinci kafi- lede Hz. Peygamber'in kızı aynı zamanda Hz. Osman karısı olan Hz. Rukiyye, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in hanımı Esmâ bint Umeys, Osman b. Maz'ûn, Zübeyr b. Avvâm, Hâlid b. Saîd'in karısı Ümeyme bint Hâlid gibi çok sayıda Müslüman kadının olması, Müslüman olduğu için Yâsir'in eşi Sümeyye'nin kocasıyla birlikte şehit edilip ilk Müslüman kadın şehit mertebesine ermesi İslâm'ın kadınlar arasında gördüğü rağbet hakkında açık bir fikir vermektedir.

40 el-Ahzâb 33/35. "Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."

41 et-Tevbe 9/71.

42 Câhime isimli bir sahâbî'nin Resûlullah'a gelerek cihada iştirak etmek istediğini belirttiğinde ona annesinin olup olmadığını sormuş (ona bakacak başka biri olmadığı ve yeterince mücahid de bulunduğu için) "Annenle ilgilen, cennet onun ayağı altındadır" buyurmuştur. *Müsned*, 24/299.

43 Buhârî, "Edeb", 2; Müslim, "el-Birr ve's-sıla", 1.

44 Buhârî, "Enbiyâ", 1; Müslim, "Radâ", 60.

45 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 44; Dârimî, "Nikâh", 35.

4. Çok Evliliğin ve Talakın Doğurduğu Sosyal ve Ekonomik Problemler

Câhiliye döneminde yaygın olan poligami ve talak uygulaması, kadınlar aleyhine sonuçlar doğuruyordu. O dönemde iki kız kardeş aynı erkeğin nikâhı altında olabildiği gibi kişi üvey annesi ile evlenebilirdi.⁴⁶ Daha garip olanı aynı şekilde kadınlar birkaç erkekle aynı anda evli olabiliyordu. Neslin belirsizliğine yol açan bu tür uygulamaları İslâm haram kılmıştır.

Ayrıca Câhiliye döneminde, zihâr, îlâ gibi farklı talak türleri vardı.⁴⁷ Kocası vefat eden ya da boşanan kadının iddet süresi İslâm hukukundan farklı olarak bir sene idi. İslâm hukuku iddet müddetini hamile kadınlar için çocuğunu doğuruncaya kadar hamile değilse dört ay on gün olarak belirlemiştir.⁴⁸

Öte yandan Câhiliye döneminde boşama yetkisi erkeğin elinde idi. O, dilediği kadınla evlenebildiği gibi dilediğini de boşardı. Erkek, bu yetkisini kadının aleyhine olarak kullanır, eşini boşar ancak kadının iddetinin bitmesine az bir süre kala tekrar ona şeklen dönerek hanımının başkasıyla evlenmesine mani olurdu. Bunu birkaç kez tekrar etmek suretiyle kadının mağduriyetine sebep olur, ona zulmederdi.⁴⁹ Kadınların aleyhine olan bu geleneği İslâm, kadının hakkını koruyacak şekilde ıslah etti. Evliliğin bir türlü yürütülememesi hâlinde boş(n)ma hak olmakla birlikte kadına mehir, nafaka ve usûlüne uygun boşanma hakları sağladı. Bütün bunlar toplu olarak değerlendirildiğinde, kadınlara sağlanan bu hakların onların İslâm'ı kabul etmede ya da en azından ona sıcak bakmalarında etkili olduğu görülmektedir.

5. Hicret ve Medine'de Evs ve Hazrec Arasındaki Çatışmanın Hicretteki Rolü

Çatışma, uyumsuzluk durumu olup toplumsal gerçekliğin unsurlarından biridir. Toplumsal hayatta ya da milletlerarası ilişkilerde anlaşmazlık, rekâbet, engelle(n)me, iletişimsizlik ve ben/biz merkezilikten doğan gerilim hâlidir. Bunun sonucunda karşı karşıya gelme, kutuplaşma, zıtlaşma, uzlaşmazlık gibi hususlar ortaya çıkar. Anlaşmazlıkların ortaya çıkma sebebi, insanların fikir, zihniyet, inanç, talep, takdir, zevk, çıkar ve amaçlarda bir-

46 Adnan Demircan, "Câhiliyye ve Hz.Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik", *İstem* 2 (2003), 20.

47 İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, tsh. Eliza Lichtenstater (Haydarabad: Dâiretü'l-Maâri-fî'l-Osmaniyye, 1942/1361), 309; Mehmet Ali Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti* (İstanbul: İlim Yayınları, 1987), 81.

48 H. İbrahim Acar, "İddet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/467.

49 bk. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, [t.y.]), 2/381; İbn Âşûr, *Makâsıdü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Tunis: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 1985), 113; Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981/1401), 57.

birlerinden farklılaşması ve bu farklılaşmanın davranışlara yansımalarıdır.⁵⁰ Çatışma toplumların doğasında vardır. İbn Haldûn'un (1332-1406) da vurguladığı gibi toplumlar; yakınlıklar, dostluklar kurup anlaşmalar yaptıkları gibi anlaşmazlık, düşmanlık ve savaş hâlinde de bulunurlar.

Hz. Peygamber'in bi'seti ve İslâm'ın ilkeleri Mekke oligarşik düzenine ve şirk dinine açık bir meydan okumaydı. Sistemi ayakta tutan ve ondan beslenenler, hep ticârî ve siyasî menfaatlerine hizmet eden bu yapının ve statükonun değişmesini asla istemiyorlardı. Mekke'de idareyi ellerinde tutan oligarşik düzenin yürütücüleri, kendi siyasî ve ticarî menfaatlerine hizmet eden sistemin ayakta kalması için, ona tehdit oluşturan İslâm'ı ve Müslümanları gelişip sayıca artmadan tamamen ortadan kaldırma azmindeydiler. Bunun için önce onun öyle olmadığını bildikleri hâlde mecnun, sihirbaz, şair gibi sıfatlarla niteleyerek Hz. Peygamber'in etki alanını ortadan kaldırmayı denediler. Ardından Hz. Peygamber'i başlarına yönetici yapma, en güzel kadınlarla evlendirme, Ona dilediği kadar mal verme gibi tekliflerle davasından döndürmek istediler. Ancak Allah Resûlü, İslâm'ın sadece kendi iradesiyle yürüttüğü bir dava olmadığını, dolayısıyla vazgeçmesinin söz konusu olamayacağını kesin bir dille ifade etti. Bunun üzerine müşrikler, İslâm'ın yayılışını durdurabilmek hatta temelli yok edebilmek için ticarî ve sosyal (boykot), işkence, tahkir, yıldırma, göçe zorlama, şiddet uygulama gibi her türlü yaptırıma başvurdular.

Öte yandan o dönemde Yesrib'de yaşayan Yemen asıllı Evs ve Hazrec kabileleri arasında Buâs savaşları yaşanıyordu. Bu iki kabile çatışma içinde olup aralarında bitip tükenmeyen husumet ve rekâbet kabile üyeleri arasında huzursuzluğa sebep oluyordu. Onlar, ikinci Akabe biatında canlarını, mallarını ve kendi ailelerini korudukları gibi Resûlullah'ı da koruyacakları sözünü verdiler. Neticede Resûlullah'ı Yesrib'e davet ederek onun karizmatik liderliğinin problemlerini çözeceğine inanmışlardı. Bunun öncesinde Hz. Peygamber'in İslâm'ı himaye edecek, Müslümanları destekleyecek taraftar bulma çerçevesinde Taif'e gittiği, Müslümanlardan 70 kadar kişiyi Habeşistan'a gönderdiği bilinmektedir. Taifliler bu duruma şiddetle karşı çıktılar. Şu hâlde onun davetine Tâiflilerin değil de Yesrib'lilerin olumlu cevap vermesinin siyasî, sosyal ve dinî sebepleri olmalıdır. Yesrib'deki Evs-Hazrec kabileleri arasındaki rekâbet ve çatışma, en makul sebep olarak gözükmemektedir. Zira 120 yıllık bir geçmişi olan Buâs savaşlarında gerek Hazrec'ten gerekse Evs'ten pek çok kişi hayatını kaybetmişti. Onların bu düşmanlığı Resûlullah'ın bitirebileceğine inandıkları anlaşılmaktadır.⁵¹ Zira Max Weber'in *Bürokrasi ve Otorite* adlı

50 Ejder Okumuş, "Umran İlmi, Çatışma Çözümü ve Barış", *İbn Haldûn Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 5.

51 Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 1, 27.

kitabında ileri sürdüğü gibi hüküm konusunda uzman olan bir hakem, karizmatik şahsiyetiyle sorunu çözebilir.⁵² Müslümanlar açısından ise Medine'nin diğer bir avantajı Şam ticaret yolu üzerinde ve merkezî bir konuma sahip olmasıydı. Onun bu konumu, Müslümanlara hem Mekke ticaret kervanlarını kontrol etme hem de İslâm'ı daha kolay yayma imkânı sağlıyordu.⁵³ Yesrib'in yerli Arap kabileleri olan Evs ve Hazrec açısından ise yakın zamanda bir peygamber çıkacağını komşuları olan Yahudilerden duymaları, onlarda böyle bir beklenti doğurduğu gibi, Onu yurtlarına davet ederek diğer kabilelere karşı bunu avantaja çevirme imkânı da sundu.

Gerek muhacirlerin gerekse ensârın karşılıklı menfaatına olan *hicret*, Medine'de birlikte yaşama projesini gerçekleştirmede temel rol oynamıştır. Önceleri güvenlik ihtiyacı ile başlayan hicret ve Medine'lilerin ev sahipliği süreci Müslümanların zaman içinde daha da bilinçlenmesi ve Resûlullah'ın eğitiminden geçmeleriyle erdemliler hareketine evrilmiş ve Medine "faziletli şehir" olmuştur. Neticede Hz. Peygamber, güven duyulan bir lider olarak Medine'de toplumsal çatışmanın sona erdirilmesinde ve barışın temininde en üst rolü üstlenmiştir. Bu barış iklimi, Hayber'in fethi (7/629), Hudeybiye anlaşmasının (6/628) bir kazanımı olarak Mekke'nin fethiyle daha da genişlemiştir. Bunu, ilahî yardım ve beşerî gayretin yanı sıra sosyolojideki seçici yakınlığa da bağlamak mümkündür.

Hz. Peygamber Yesrib'e geldiğinde karşısında homojen ve tek bir topluluk yoktu. Site devleti karmaşık bir toplum yapısını içinde barındırıyordu. Yahudi kabileleri, ensâr (Medineli Arap Evs ve Hazrec kabileleri) ve Mekkeli muhâcirler arasında imzalanan, Mekkeli muhacirlerden oluşan Müslümanlarla Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesi (Kureyza oğulları, Nadir oğulları ve Kaynuka oğulları) arasında hicretten sonra ve Bedir Gazvesi'nden önce imzalanan *Medine vesîkası/sözleşmesi*⁵⁴ Medine'de siyasî birliği sağlama amacıyla atılmış önemli bir adımdır. Zira bu sözleşme Mekkeli müşriklerin saldırılarına karşı şehri müdafaada belli bir işlev görmüştür.⁵⁵

Medine sözleşmesi ve Medine site devleti, Müslümanların devlet ve toplum hâlinde heterojen toplumlar içinde yaşama tecrübesinin de ilk örneği

52 Canan Durmaz, - Ejder Okumuş, "Çatışma Çözümü ve Dinler" *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (2020), 86, 88.

53 Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/ 306.

54 Bk. Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye* (Beyrut 1403/1983), 59-62; Mustafa Özkan "Medine Vesîkası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek 2/212-215.

55 Ancak Hendek Savaşı'nda (5/627) en kritik bir zamanda, Yahudi kabileleri, Mekkeli Müslümanlara ve yaptıkları anlaşmaya ihanet ederek şehre saldıran Mekkeli müşriklerle işbirliği yapmışlar, bunun sonucu olarak şehirden sürgün edilmişlerdir.

olup daha sonraki nesillere örnek teşkil etmiştir. Bu bağlamda ilk dini, kültürel ve toplumsal çoğulculuk tecrübesidir. Thomas Hobbes (1588-1679) ve John Locke'ın (1632-1704) "tabiî durumdan medenî duruma" geçişin temel şartı, Durkheim'in de basit ve karmaşık toplumları ayırıcı bir unsur olarak gördükleri "sözleşme" Medine sözleşmesi olarak önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Aynı şekilde muâhat/kardeşleştirme bu süreçte bir "geçiş mekanizması" nı temsil etmektedir.⁵⁶ Ayrıca bu anlaşma bize Yahudilerin -Abdullah b. Selâm gibi bazı Yahudi âlimleri hariç- kendisine ve tebliğ ettiği dine inanmasalar da ister istemez Resûlullah'ın karizmatik otoritesini ve siyasî gücünü kabul ettiklerini göstermektedir.

Allah Resûlü'nün Medine'de ilk vazifesinin toplumun bütünleşmesini gerçekleştirmek olduğuna din sosyologları müştereken vurgu yapmaktadırlar.⁵⁷ Hz. Peygamber bunu Müslümanlarla din birliği, gayr-i müslimlerle ise vatandaşlık anlaşması çerçevesinde başarmıştır. Zira Max Weber'in de vurguladığı gibi din, toplumda ortak bir gelecek ve ülkü birlikteliği meydana getirmenin yanı sıra, toplumu bir arada tutan manevî bir tutkaldır.⁵⁸ Dahası din, ilkelere benimsen bireyleri toplum içerisinde bütünleştirmesinin yanı sıra onlarda davranış değişikliği de meydana getirmektedir.⁵⁹

Karizmatik bir lider olarak Hz. Muhammed, birbirlerine kendi şartlarını dayatmaya çalışan ihtilafli kabileleri evrensel, eşitlikçi ve akla uygun sistematik bir inanç sistemi altında birleştirdi. Bu durum Kutsal metinlerde kodlanmış iradeyle evrensel ve eşsiz yaratıcıya boyun eğmek ve bölgedeki ticari faaliyetlere zarar veren kaosu (fitneyi) sonlandırmak için şüphesiz etkili bir yoldu.⁶⁰

Sonuç

İnsanları kendine çeken, ilahî bir lütuf sonucu gerçekleşen vahiy alma, aklî meleke, fizikî güzellik, güzel konuşma, liderlik gibi özellikleriyle sıradan insanlardan farklı bir yerde duran ve kendilerine/i ondan alamadıkları *karizmaya* sahip olan peygamberler, önce gönderildikleri toplumun inanç, âdet ve uygulamaları ile derin bir çatışma içine giren, sonra sağladıkları güven, samimiyet ve toplum yararına olan davetleriyle toplumu birleştiren ve bütünleştiren liderlerdir. Bu mânada her peygamber gönderildiği coğrafyada

56 Bk. Mustafa Arslan, "İslâm'ın İlk Döneminde Toplumsallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Örnek Olayı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 264.

57 Montgomery Watt, *Islam and the Integration of Society* (London: Routledge & Kegan Paul, 1961), 59.

58 Ramazan Akkır, "Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi: Halkların Demokratik Partisi (HDP) Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 98.

59 Zeki Arslantürk, *Din Sosyolojisi: Din Sosyolojisinin 'Nedir?'liği* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 200.

60 Ahmet Suerdem, "Weberian Analysis and Understanding Islamic Societies", *Defense & Security Annals* 1 (April 2011), 222.

İslâm'a aykırı olan sisteme başkaldıran ve kendi inkılabını gerçekleştiren bir devrimcidir. Hz. Peygamber'in 23 yıllık bir sürede başardığı ve tarihin benzerini kaydetmediği değişim ve dönüşüm sosyal, siyasî ve dinî bir inkılaptır. Bunun gerçekleşmesinde ilahî yardım elbette en başta zikredilmesi gereken unsurdur. Bununla birlikte dönemin siyasî, sosyal ve fizikî şartları, Mekke ve Medine toplumunda, özellikle fakir, güçsüz, kadın, yabancı ve yakını olmayan kesimler için daha ağır ve olumsuz olan şartlar, Allah Resûlü'nün hedefini gerçekleştirmesinde etkili olmuştur.

Belirtilmelidir ki Allah Teâlâ "sünnetullah" çerçevesinde hareket eder. Resûl-i Ekrem de İslâm davasını tebliğ edip yayarken bir beşer olarak alması gereken bütün tedbirleri ve üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmiş, ardından davasında kendisini başarılı kılması için Allah'a dua etmiştir. Zira duanın kabulü, kul olarak yapmamız gerekenlerin ifası (filî dua) şartına bağlıdır. Nitekim Allah Resûlü'nün ilk Müslümanlarla birlikte Mekke'de egemen olan *asabiye* anlayışına meydan okuyarak mü'minlerin kardeş olduğunu ilan ettiği, sınıf çatışmasını reddeden ve bir topluluğu oluşturan gruplar veya sınıflar arasında psikolojik bir birlik duygusu yaratan duygu, düşünce ve ortak çıkarlarla birbirlerine bağlayıp dayanışmayı (solidarizm veya solidarite) sağladığı dikkat çekmektedir. O, Medine'de kardeşlik müessesesi kurarak kardeşliği, dayanışmayı, birliği gerçekleştirmiş, Medine sözleşmesi ile dinleri farklı olan toplulukların müşterek gâye etrafında birleşerek aynı toprak üzerinde birlikte yaşayabilme projesini hayata geçirmiştir.

Mekke ve Medine'nin belli sayıdaki yönetici ve zengin kesim hariç geniş halk kitleleri açısından olumsuz olan ve Müslümanlara hayat hakkı dahi tanımayan şartları, hicreti gerekli kılmıştır. Resûlullah'ın Medine'de gerçekleştirdiği Medine sözleşmesi, kardeşlik tesisi (muâhât), mescid ve suffe inşası, ordu kurulması, seriyye ve gazvelerin tertip edilmesi gibi hususlar Medine site devletinin faaliyetleri olup devletleşme yolunda atılmış adımlardır. Şu hâlde tarihte şartların denk gelmesi, sosyolojik ve siyasî bir başarıyı sağlamıştır. Bu sadece ilahî yardım değil, aynı zamanda toplumsal doğru zaman ve doğru yerde teşebbüste bulunma ile izah edilebilir.

Netice itibariyle en temel kaynağı vahiy olan ve karizmatik *otorite* sahibi ve ilahî lütfâ mazhar bir peygamberin gerçekleştirdiği inkilâbın başarılmasında, *sünnetullah* çerçevesinde hareket edilmesi, beşer olarak yapılması gereken hemen her şeyin yapılması, bunların sonucunda ilahî yardımın erişmesi en temel etkindir. Bununla birlikte çalışmamız bu başarıda siyasî ve sosyal zeminin elverişli olmasının ve sosyolojide *seçici yakınlık* olarak kavramsallaştırılan olgunun katkısının bulunduğunu, hatta Allah'ın bu şartları nebisi için hazırladığını ileri sürmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. İbrahim. "İddet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akkır, Ramazan. "Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi: Halkların Demokratik Partisi (HDP) Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 83-112.
- Akyüz, Niyazi – Çapcıoğlu, İhsan. "Sistemik Din Sosyolojisi". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 87-94. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Akyüzöğlü, İlyas. "İslâm Toplumunda Siyasal Otoritenin Oluşum Süreci". *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Altı Aylık Hakemli Dergi* 1 (2015), 55-72.
- Arslan, Mustafa. "İslâm'ın İlk Döneminde Toplumsallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Örnek Olayı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 251-274.
- Arslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisi: Din Sosyolojisinin 'Nedir?'liği*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Berger, Peter L. "Dini Kurumlar". Çeviren: Adil Çiftçi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 425-465.
- Bilgin, Vejdi. "Câhiliye'den İslâm'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 123-142.
- Bodur, Hüsnü Ezber – Çapcıoğlu, İhsan. "Sosyolojik Teori ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 111-148. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 28/ 305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sahihu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn. 1413/1992.
- Cihan, Halil. "Cahiliye Dönemi'nde Bir Dayanışma Girişimi Olarak "Hilfu'l-Fudûl" Hakkında Sosyolojik Bir İnceleme". 2. *Genç Akademisyenler Sempozyumu "Cahiliye Dönemi"*. Ed. Feyza Betül Köse. 264-276. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Coşkun, Ali. "Mezhepler ve Hz. Peygamber'in Karizmasının Paylaşımı". *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/23 (Ocak 2018), 189-197.
- Demircan, Adnan. "Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik". *İstem* 2 (2003), 20.
- Durmaz, Canan - Ejder Okumuş. "Çatışma Çözümü ve Dinler". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (2020), 65-106.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Süâlât Ebî 'Ubeyd el-Âcurî Ebî Dâvûd es-Sicistânî*. thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî. Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Efendioğlu, Mehmet. "Suheyb b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/476-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Emiroğlu, Bekir. "Construction of Social Identity and Religion". *International Journal of Eurasia Social Sciences* 11/ 39 (March 2020), 92-117.
- Eşki, Hülya. "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak". *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2010), 187-198.
- Evkuran, Mehmet. "Peygamber, Karizma ve Siyasal Otorite". *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2006), 51-67.
- Friedrich, Carl J. "Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi". Çev. Metin Kıratlı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 16/2 (1961), 127-149.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye*. Beyrut 1403/1983.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hilfu'l-Fudûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/ 31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şeri'ati'l-İslâmiyye*. Tunis: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 1985.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstû. *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*. Tertib Ali Alâüddîn, thk. Şuayb Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el- Bağdâdî. *Kitabü'l-Muhabber*. Tsh. Eliza Lichtenstater. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942/1361.
- Kapar, Mehmet Ali. *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*. İstanbul: İlim Yayınları, 1987.
- Karavaşin, Hakkı. "Gençlik ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 237-252. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Karavaşin, Hakkı. "Karizmatik Peygamberlik İmajı Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Hiz. Muhammed Örneği". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 159-172.
- Koyuncu, Mevlüt. "Medine Şehir Devleti". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* (2009), 87-103.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Newman, Christopher. "Din Sosyolojisi: Uyuşma, Çatışma ve Değişim". Çev: M. Cengiz Yıldız. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 3/8 (2004), 137-141.
- Okumuş, Ejder. "İslam, Müslümanlar ve Toplumsal Değişim". *Tevilat* 1/1 (2020), 61-95.
- Okumuş, Ejder. "Umran İlmi, Çatışma Çözümü ve Barış", *İbn Haldûn Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 1-305.
- Özdemir, Veysel. "Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderliğin Kaynağı Olarak Hiz. Muhammed (S.A.S.)". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/7 (2014), 27-52.
- Özkan, Mustafa. "Medine Vesîkası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ek. 2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, [t.y.].
- Suerdem, Ahmet. "Weberian Analysis and Understanding Islamic Societies". *Defense & Security Annals* 1 (April 2011), 219-226.
- Şelebî. *Ta'lîlü'l-ahkâm*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981/1401.
- Tekin, Mustafa. "Kur'an-ı Kerim'de Bedevîlik - Dinî Sosyolojik Yaklaşım". *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 2/3 (Mayıs 2009), 102-114.
- Watt, Montgomery. *Islam and the Integration of Society*. London: Routledge & Kegan Paul, 1961.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. çev. H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Weber, Max. *Economy and Society*. Ed. Guenther Roth and Claus Wittich. London: University of California Press, 1978.
- Weber, Max. *Essays in Sociology*. Translated by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, 1946.
- Weber, Max. *On Charisma and Institution Building*. Selected Papers Edited and with an Introduction by S. N. Eisenstadt. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
- Weber, Max. *The Sociology of Religion*. İngilizce'ye Çev. Ephraim Fischhoff. London: Methuen and Co. Ltd, 1965.
- Yılmaz, Selman. *Türkiye'de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri: Ak Parti İktidarında Nereden Nereye*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.